

Бранислав ОСТОЈИЋ*

СТАЗАМА НАРОДНОГ ЈЕЗИКА ПИСАНИХ ТЕКСТОВА ЦРНЕ ГОРЕ ОД ЦРНОЈЕВИЋА ДО ПЕТРОВИЋА

Сажетак: У раду се расправљају путеви употребе народног језика у Црној Гори од почетка писмености до побједе Вукове реформе. Осветљава се развој књижевног језика на народној основи од 12. вијека до коначне реформе 19. вијека. Настојало се утврдити књижевнојезичка ситуација која је претходила Вуку и која је условила у Црној Гори безрезервно прихватање Вукове језичке реформе. Поседна пажња поклоњена је улози Петра Првога Петровића, Вукова претече у Црној Гори, и Петра Другога Петровића, Вукова саборца, који у пракси остварује на најбољи могући начин оно што је била Вукова визија.

Кључне ријечи: народни језик, књижевни језик, црквенословенски, фолклор, дијалекти, Петровићи, Вук Караџић

1. Са простора данашње Црне Горе у заоставштини су текстови писани до 15. вијека на црквенословенском, латинском, италијанском и ређе на народном (словинском) језику. У словенским земљама, па и у Црној Гори, црквенословенски језик међу средњовјековним књижевним језицима није се битно разликовао од народних говора у подручјима гдје се употребљавао. Није се осјећао као страни језик, већ као „виши степен домаћег језика“ (Ивић 1978: 31). Данаас је, међутим, та разлика, захваљујући промјенама које су се у међувремену десиле, врло велика.

Црквенословенски језик је у средњем вијеку користио глагољицу и нешто млађу ћирилицу, састављену за словенски језик и прилагођену његовом гласовном систему. Током времена ћирилица се

* Бранислав Остојић (Никшић), професор универзитета, академик Црногорске академије наука и умјетности

одомаћила код православних Словена, а глагољица у католичкој средини. У Црногорском приморју, посебно у Боки, преписивачи, записивачи, нотари и хроничари претежно су користили латиницу. Највећи пјесник црногорске латинске књижевности је Људевит Пасквалић. Ту је и од њега млађи вијек и по Иван Крушало.

Већи дио оригиналне и преводне књижевности у Црној Гори био је написан црквенословенским језиком који је у текстовима вјерске садржине био једино у употреби. Он преовлађује не само у монашким записима, већ и у другим документима. Народни језик је преовлађивао код гуслара, тужиља и нарикача, а посебно је долазио до изражаја при биљежењу народних обичаја. Домаћи језички елементи су све више продирали и у писане текстове не само по Боки и Црногорском приморју, већ и по унутрашњости Црне Горе, пошто нотари, писари па и путујуће ћате у долинама Лима, Таре, Пиве и Мораче као и монаси нијесу најбоље владали црквеним језиком (Челебић 2015: 235).

2. Данашњи народни говори штокавског дијалекта оформили су се у својим основним цртама током 14. и 15. вијека. На истоку некадашњег српскохрватског језичког подручја замјеном старог гласа јата са *e* оформили су се екавски говори, на југу и централном дијелу штокавског говорног подручја су ијекавски говори, док су икавски функционисали на западу и сјеверозападу. У црквенословенски језик продро је екавски изговор не само у књиге које су се штампале на екавском говорном подручју, него и у оне које су штампане на Цетињу и у Скадру. Међутим, у свјетовним текстовима — у повељама, исправама, писмима и другим документима — (и)јекавски изговор је засвједочен у Црној Гори од првих дана јатовог супституисања (Ивић 1978: 84–86).

Иновације које су се шириле из унутрашњости штокавске говорне зоне — из данашње сјеверне и сјеверозападне црногорске и сусједне источнохерцеговачке говорне зоне (источнохерцеговачки говори) — не захватају подједнако данашње црногорско говорно подручје. Тако, на примјер, говори зетско-јужносанџачког типа (староцрногорски говори) су остали незахваћени преношењем акцента на један слог напријед, а један дио периферије тих говора није супституисао полуглас вокалом *a*, већ недефинисаним вокалом на прелазу између *a* и *e* (Стевановић 1964: 17–20).

У тешким временима турске владавине 1537–1699. писменост је само таворила. Зауостављен је природни развој ка народном језику и књижевности, а није било мјеста ни за свјетовну администрацију.

Српскословенски је био језик црквене администрације и богослужења, а служио је и као језик највећег дијела књижевности. Ван цркве није било могућности да се неко бави литерарним пословима. Исти језик је господарио и у изворним и преводним књигама, вјерским по садржини, а по намјени најчешће обредним, с изузетком *Српској буквара* штампаног у Млецима 1597. Понародњавање изговора црквенословенског језика почело је у раном периоду. Преписивачи су немоћни да се до краја изразе на српскословенском језику, тако да се у многим записима пробијају елементи народног језика, прво без система и досљедности, а потом језик се стабилизује и пречишћава од наноса. Ствара се норма српскословенског језика која се одржава све до краја 18. вијека.

3. Главно упориште писања народним језиком је корпус нелитерарног карактера. Народни језик доминира у писмима, преписци, атестатима, исправама и другим документима. Остало је мноштво таквих текстова, у којима су јасно видљиве особине мјесних говора, који данас служе као извор за историјско праћење језика и културе. На народном језику писани су у 15. вијеку два законска споменика: *Грбљски стајшун* и *Законик Ивана Црнојевића*. Сачувана политичка аутономија под млетачком управом омогућила је Паштровићима, племену из Црногорског приморја, да воде администрацију на народном језику, тако да су особине мјесног говора у *Паштровским исправама* из 16. в. с главнином из 17. вијека сасвим видљиве. Сличних исправа, писама и разних аката остало је из Боке, Грбља и из унутрашњости Црне Горе. Данашњи архиви: цетињски, которски, дубровачки, задарски и дјелимично архив САНУ у Београду пуни су разних писама, жалби, тестамената, пресуда и других списа који потичу из 16. вијека, а већина је тих докумената упућена из Црне Горе у 17. и 18. вијеку дубровачкој и млетачкој властели, знатан дио њих је пристизао цетињском двору из унутрашњости Црне Горе и обратно.

Сва су та документа писана народним језиком, у свима њима је оцртан локални говорни идиом. Њихов језик је, дакле, чисто народни и у оптицају је у таквом медију од најстаријих времена, па је значајан за праћење континуитета у развоју књижевног језика, без обзира што то нијесу литерарна остварења. Уосталом, књижевни језик није само језик књиге, он је језик комуникације уопште, изворници су му сви функционални стилови, сви типови текстова и оба израза (писани и говорени).

4. Сигурно је да се модел књижевног језика са фолклорном базом у Црној Гори почео изграђивати прије појаве Вука Караџића.

У споменицима са терена данашње Црне Горе већ од 15. вијека, а и раније, јавља се у основи народни језик са елементима црквено-словенског језичког слоја. Језик писаца који су писали матерњим језиком послужиле језичкој науци не само као документи о стању дијалеката у датом времену, већ и за праћење генезе народног језика у књижевности односно, историјскојезичко проучавање. Ту је, на примјер, Јелена Балшић, кћи кнеза Лазара, преводилац и писац Доминико Бућа, па затим писци разних предговора и поговора: Јеромонах Мина, поп Стеван, Ђурађ Црнојевић и др. (Г. Челебић, 244. и даље).

У 16. вијеку познато је десетак писаца са црногорске територије који пишу народним језиком: Божидар Вуковић са бројним предговорима и поговорима књига, Пахомије од Ријеке Црнојевића, Радослав Поп, Мојсије из Будимља, Вићентије Вуковић, Димитрије испод Малинска и др. (Г. Челебић, 245. и даље). Народним језиком су писали писци из Боке и Црногорског приморја: Вицко Болица — Кокољић, Иван Крушала, Андрија Змајевић и Будванин Крсто Ивановић. Њихов језик је показао приврженост сваког од њих свом локалном говорном идиому. Врло је мало преплитања са црквеним језиком који је нешто више изражен код црквених лица. У свима њима долазе до изражаја особине народних говора, а посебно њихова лексичка свакодневица.

Наслијеђено својство књижевности 15. и 16. вијека је у томе што су многи књижевници овога подручја реализовали свој израз на латинском и италијанском језику, иако, додуше, не једино на тим језицима. Та појава се преноси у насљеђе 17. вијеку. Неки су због нејасних изгледа на успех код куће, своје амбиције усмјеравали најчешће ка италијанским културним центрима с циљем афирмације својих литерарних остварења. Књижевност овога вијека показује и нешто ново. Наиме, све се више афирмише умјетничка књижевност на народном језику.

Ширење употребе народног језика у 16. и 17. в. није само зашло у област религијских текстова, који су остали као неприкосновена тврђава црквенословенског језика. И поред тога што је народни језик на фонетском и морфолошком нивоу одузео црквеном примат, у сачуваним литерарним остварењима апстрактна лексика из црквеног језика, а често и других језика, заузима значајно мјесто. Она се тако провлачи све до Вука и Његоша, па би и они кад затреба посегнули за таквом лексиком. Петар Други Петровић је користио до појаве и посљедњег свога дјела.

Већ од 17. и 18. в. развијена су, иако скромна, писана претежно латиницом, књижевна остварења бокељских католика на мјесном народном говору. Изразом и стилем, па и дијалекатском основом, ова књижевност се ослања на дубровачку књижевност. Уз успостављање личних и књижевних веза бокељских и дубровачких писаца, везе са дубровачким писцима успостављају и писци са осталих дјелова приморја. Поједини дубровачки пјесници се крећу по Боки и Црногорском приморју, службено и приватно. Најчешће писци из Котора узвраћају посјете Дубровнику. Много од свега тога ишчезло је на приморском региону, али ипак остало довољно да се може сасвим сигурно разматрати језик појединих епоха у континуитету (Ивић 1998: 91).

У Боки је 17. и 18. вијек испуњен књижевним радом, о чему нам, поред осталог, говоре рукописни зборници народних пјесама које су у народу пјеване у разним приликама, а које су сачували од заборава непознати, али ипак доста бројни бокељски записивачи. Има ту прилежног биљежења бугарштитичких и гусларских народних пјесама. У Црногорском приморју, посебно у Перасту и околини, јављали су се с времена на вријеме, пасионирани скупљачи народних умотворина, тако се нашао један број изнемоглих, али вриједних и савјесних старца да те пјесме забиљеже и сачувају од заборава. Има нешто од тога сачувано у рукописним биљешкама по Љутој, Доброти, Прчању и њима сусједним мјестима (Ивић 1998: 91–95).

У 17. вијеку све виднију улогу у књижевности добијају уз Котор и остала мјеста Боке которске и Црногорског приморја — Пераст, Будва, Прчањ и Доброта. Велики успон и напредак у 17. вијеку, посебно у 18, имала је Доброта. Неколико њених писаца, лиричара, обиљежили су књижевност тога времена посебном врстом лирике на народном језику. Иначе, у барокно доба настали су најранији умјетнички стихови на народном језику у Боки которској. Додуше, умјетничка поезија на народном језику јавља се и раније. Барски патриције из Котора Јероним Пима први је пропјевао на матерњем језику, па затим његов директни настављач Вицко Скура. Ту су Вицко Болица Кокољић, Андрија Змајевић, Гаврило Троичанин из унутрашњости Црне Горе, Захарије из Тушиње (Дробњак и Ускоци), Стјепан Властелиновић (Никшић) и др. Андрија Змајевић, родом из Пераста, поријеклом из унутрашњости Црне Горе, препјевао је, као што је познато, Гундулићев Осман у народне бугарштитичке стихове, а такав језик његују писци и преводиоци 18. и

првих деценија 19. вијека: Иван Антун Ненадић, Стефан Зановић, Старац Милија Колашинац, Марко Ивановић и др. (Г. Челебић, 539. и даље). Свој врхунац народни језик добија у Посланицама Петра Првог Петровића које су својеврсно књижевно остварење.

У Црној Гори је одржан континуитет са средњовјековним (народним) типом језика, чему су на нарочит начин одговарале тамошње прилике, које нијесу дозвољавале да се класе и поједини друштвени слојеви међусобно диференцирају посебним повлашћеним и неповлашћеним положајем ни у друштвеном ни у културном животу. Према томе, писана књижевност, која је у прошлости у друкчије постављеним условима била привилегована, у Црној Гори била је блиска усменој књижевности народних маса, тако да су се у поменутих околностима наведена два облика у основи јединствене књижевне дјелатности допуњавала.

Црна Гора је у том погледу представљала специфичност. У њој до у скорашње доба тако рећи писана књижевност није имала ту судбину да се еманципује у засебну, вишу форму књижевности у којој је егзистирао народни језик — језик широких народних маса. За црногорско говорно подручје посебно је било специфично, а и данас је, његовање лијепе јавне ријечи, усмене, а дијелом и писано засвједочене, у чему значајно мјесто има таква ријеч Петра Првог Петровића (Остојић 2006: 331–336).

5. У Црној Гори у 17. вијеку у употреби су два језичка израза у писмености: црквенословенски са петовјековном традицијом и народни. Црквенословенски се задржао у вјерским књигама, у наслијеђеној и тек створеној црквеној администрацији и у функцији богослужења. Уплетени елементи народних говора су чешћи у преписци које су најчешће водили црквени великодостојници. Српскословенски лексички фонд био је недовољан да искаже многе појмове, па је попуњаван страним ријечима. У Црногорском приморју су без премца апсорбоване ријечи из италијанског језика. Унутрашњост Црне Горе је окренута турцизмима. Овакав српскословенски језик у Црној Гори је почео да клизи у пропаст и већ се губи у световним писаним текстовима крајем 17. вијека. Битно су се промијенили простори за употребу народног језика ијекавског говора. Језик тадашње писмености по гласовима и облицима прилично је близак данашњем књижевном језику.

6. У православној цркви рускословенски језик осваја позиције, а одатле улази и у књижевни језик. У Црној Гори он стиче превагу негдје око 1780. год., а у исправама се то остварује пред крај 18.

вијека. Иако је рускословенски језик осјетно удалио ауторе писаних текстова од народних говора, у Црној Гори није се прекинула пракса писања на народном језику. Уз црквени рускословенски почео се употребљавати и руски књижевни језик у списима световне садржине. Најчешће су руским језиком на некадашњем српскохрватском језичком подручју писана историографска дјела. Прво такво дјело на читавом том простору била је *Историја о Црној Гори* (1754) владике Василија Петровића, која је објављена у Русији. Владичино знање руског језика било је непотпуно, па у том дјелу има много наноса из народних говора пишчева завичаја.

7. У многим документима, посебно у књижевним текстовима из Србије, знатно више из Војводине, мијешају се елементи српскословенског, рускословенског, руског и народног језика, не увијек равномерно. Не може се каткада утврдити да ли је текст писан претежно на црквеном или на народном језику. Био је то славеносерпски језик који у Црној Гори није хватао коријена. Јављале су се само спорадичне натруне код писаца који су користили лектуру из Војводине.

8. У Црној Гори, гдје се почетком 18. вијека израженије водила администрација и службена преписка на народном језику, та је пракса настављена и у 19. вијеку, првенствено у Паштровићима. И писма скадарског везира писана су дијалектом којим се тада говорило у Старој Црној Гори. Свакидашњи комуникациони језик широко се употребљавао у преписци у Црној Гори, што се посебно огледа у списима цетињских владика Саве, Василија и Петра Првога Петровића. Петар Први је већ ослобођен, у то вријеме у Србији, посебно у Војводини, дебелих наслага црквенословенског и руског наноса. Петар Први, Вуков претеча, имао је изграђен модел књижевног језика који се у основи не разликује од књижевног израза Вукова и Његошева (Остојић 2006: 23–47).

Темеље народног језика у Црној Гори чврсто су поставили Петар Први Петровић и Петар Други Петровић. Са њима народни језик улази на велика врата. Језик Петра Првог, Вукова претече, копча је у континуитету предвуковске књижевнојезичке ситуације у Црној Гори и вуковског књижевног језика. Данашњи модел књижевног језика у битној је мјери одређен не само дјелатношћу Вука Караџића, већ су му темељи ударени и Његошевим језичким образцем, који је у пракси непоновљив. Све што је Петар Први утемељио, Вук је предлагао, а Петар Други је у пракси спровео.

Пут у нови модел књижевног језика, Вуков модел, на чистом народном језику показан је и њиме су књижевници спремно пошли.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бошковић 1978: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*. Титоград: ЦАНУ, 1–490.
- [2] Ивић 1998: Павле Ивић, *Прејед историје српскохрватској језика*. Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1–345.
- [3] Остојић 2006: Бранислав Остојић, *Историја црнојорској књижевнојезичкој израза*. Подгорица: ЦИД, 1–370.
- [4] Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига, 1–690.
- [5] Челебић 2015: Гојко Челебић, *Књижевности и иисмености Црне Горе од Црнојевића до Пејровића I, II*. Подгорица.

Branislav OSTOJIĆ

PATHS OF THE NATIONAL LANGUAGE OF WRITTEN TEXTS
OF MONTENEGRO FROM CRNOJEVIĆ TO PETROVIĆ

Summary

The following can be concluded on the basis of the following: (1) The texts from the Montenegrin-speaking area until the 15th century were written in the Church Slavic, Latin, Italian and in the folk language. The national language was prevalent with the guslar, the plaintiff, the narrator and especially when recording customs. (2) Today's speeches of the Štokavian dialect froze in the basic lines during the 14th and 15th centuries. In world texts — chapters, documents, letters and other documents, the ijekav pronunciation has been conveyed in Montenegro since the first day of the jatial substitution. (3) Serbianslavic, Russian and Slavicserbian have not caught deeper root in Montenegro, the national language is dominant. (4) The model of the literary language in Montenegro with the folklore base was conceived before the appearance of Vuk Karadžić. From the 17th and 18th centuries literary achievements of Bokelj Catholics have been developed in local folk speech, although modest written. (5) Petar Prvi Petrović had a model of literary language that was basically no different from Vuk and Petar Petrović Njegoš. His language is a clasp in continuity with the medieval (national) type of language and the before Vuk literary language situation in Montenegro. Today's literary language is based on the impact of Njegos's language form. Vuk proposed everything that Petar Prvi founded, and Petar II Petrović conducted it in practice.